

<http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl>

tytuł artykułu:

Koncepcja ludoznawstwa Jana Karłowicza

autor / autorzy:

Małgorzata Laburda

źródło:

„Laboratorium Kultury” 4 (2015), s. 175–192

wersja pdf:

http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl/pdf/LK-2015-8_laburda.pdf

afiliacja autora / autorów:

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Filologiczny, Instytut Nauk o Kulturze i Studiów Interdyscyplinarnych, Zakład Teorii i Historii Kultury

słowa kluczowe:

Jan Karłowicz, etnografia, etnologia, ludoznawstwo, folklor, folklorystyka, XIX w.

abstrakt:

(na początku artykułu)

article title:

Jan Aleksander Karłowicz's views on the subject of cultural studies in the nineteenth century

author / authors:

Małgorzata Laburda

source:

„Laboratorium Kultury” 4 (2015), pp. 175–192

pdf version:

http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl/pdf/LK-2015-8_laburda.pdf

institutional affiliation:

University of Silesia, Faculty of Philology, Institute of Cultural Studies,
Department of Theory and History of Culture

keywords:

Jan Karłowicz, ethnography, ethnology, ethnic studies, folklore, folklore studies

summary:

(at the end of the article)

Koncepcja ludoznawstwa Jana Karłowicza

Abstrakt

W artykule omówiono zostało stanowisko Jana Karłowicza odnośnie do przedmiotu poszczególnych nauk o kulturze w XIX w. Autorka odwołała się do opracowanych przez badacza definicji terminów *ludoznawstwo*, *etnografia*, *etnologia*, *folklor* oraz *folklorystyka*, opublikowanych w 19. i 21. tomie *Wielkiej encyklopedyi powszechnej ilustrowanej* oraz do referatu *Narodowy folklor polski* wydanego w *Pamiętniku Zjazdu literatów i dziennikarzy polskich 1894*. Zebrany materiał pozwolił przedstawić, w jaki sposób sam uczoney rozumiał i nazywał naukę o kulturze oraz jakie widział zależności między ludoznawstwem i folklorystyką.

Słowa klucze: Jan Karłowicz, etnografia, etnologia, ludoznawstwo, folklor, folklorystyka, XIX w.

Szersze zainteresowanie ludem i jego obyczajami pojawiło się na przełomie XVIII i XIX w.¹ Wśród polskich inicjatorów tego ruchu był m.in. Hugo Kołłątaj, a duże znaczenie dla rozwoju rodzimego ludoznawstwa miał jego list napisany w 1802 r. do księgarza Jana Maja². Autor apelował w nim, by badać

¹ Ludem interesowano się już w poprzednich wiekach. Pisze o tym m.in. Czesław Hernas omawiając w jednej ze swoich prac dzieje prefolklorystyki. Por. Cz. Hernas, *W kalinowym lesie*, t. 1, *U źródeł folklorystyki polskiej*, PWN, Warszawa 1965.

² List znany był już w środowisku warszawskim około 1810 r., zawierał program dla wszystkich XIX-wiecznych zbieraczy kultury ludowej. Por. A. Posern-Zieliński, *Kształtowanie się etnografii polskiej jako samodzielnej dyscypliny naukowej (do 1939 r.)*, w: *Historia etnografii polskiej*, red. M. Terlecka, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1973, s. 29–113.

to, co kryje się „pod strzechą”: spisywać pieśni, opisywać zwyczaje, stroje, wyposażenie domów itp. Według Kołłątaja lud był archiwariuszem narodowej kultury³.

W latach dwudziestych i trzydziestych XIX w. na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej rozpoczęto na szeroką skalę zbieranie *starożytności ludowych*. Niektórzy zainteresowani uważali, że trzeba poznać kulturę ludową po to, by pomóc najniższym warstwom społecznym i wprowadzić je na drogę postępu. W działalności innych dominowała chęć zachowania świadectwa o rodzimych tradycjach, zwyczajach itp., których depozytariuszami byli mieszkańcy wsi. Wielu osobom w tych działaniach przyświecał cel *stricte* naukowy⁴. Zagląając pod strzechy, obserwowali i opisywali obrzędy, zwyczaje, budownictwo, stroje i regionalne potrawy, zapisywali pieśni, bajki i wierzenia⁵. W gronie osób doceniających wartość twórczości ludowej była także spora grupa artystów, którzy w sposób twórczy korzystali z tego dorobku (np. Fryderyk Chopin, Stanisław Moniuszko⁶ i Adam Mickiewicz).

O ile romantycy sięgali do kultury ludowej po to, by szukać inspiracji, o tyle reprezentantów pozytywizmu wieś interesowała w innym zakresie, ale zaznaczyć trzeba, że obydwie te formacje intelektualne były zainteresowane ludem⁷.

³Warto jednak zaznaczyć, że jeszcze wcześniej swoją wędrowkę po wsiach rozpoczął Zorian Dołęga Chodakowski, a właściwie Adam Czarnocki (1784–1825), który uważał, iż mieszkańcy wsi, mimo kontaktów z dworem i miastem, zachowali swoją odrębność. Zdaniem Franciszka Ziejki Chodakowski szczególnie upodobał sobie zachowania ludyczne chłopstwa. Wędrując po wsiach przyglądał się uctwowaniu, zabawom a także twórczości artystycznej itp. Por. F. Ziejka, *Pawie pióra*, w: tegoż, *W kręgu mitów polskich*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1977, s. 42. Franciszek Ziejka, przywołując fragmenty pracy Zoriana Chodakowskiego *O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem*, zwraca uwagę, iż autor dostrzega zdolność chłopów do zachowania własnej kultury, mimo wielowiekowego poddaństwa. Por. F. Ziejka, *Piastowski plug*, w: tegoż, *W kręgu...*, s. 70.

⁴Na odmienne postawy prezentowane przez badaczy kultury ludowej w XIX w. zwrócił uwagę m.in. Stanisław Węglarz. W trakcie wykładów prowadzonych na Wydziale Etnologii i Nauk o Edukacji w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, wyróżnił dwa stanowiska: apologetyczne i filantropijne. Wiązały się one odpowiednio z tendencją do „oświecania ludu” lub upatrywania w nim matczynika kultury narodowej.

⁵Por. *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, red. E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss, t. 1, Wydawnictwo Naukowe DWN, Wrocław 2002 (dotychczas ukazało się pięć tomów); *Słownik folkloru polskiego*, red. J. Krzyżanowski, Wiedza Powszechna, Warszawa 1965.

⁶Poza Fryderykiem Chopinem wielu kompozytorów, m. in. Stanisław Moniuszko tworzyło pod wpływem muzyki ludu swoje kompozycje, w których pojawiały się polonezy, mazurki i krakowiaki. Por. S. Niewiadomski, *Stanisław Moniuszko*, „Muzyka. Miesięcznik Ilustrowany” 1925, r. 2, t. 1, s. 3–7.

⁷Por. m.in. *Dzieje folklorystyki polskiej 1800–1863. Epoka przedkolbergowska*, red. H. Kapelusz, J. Krzyżanowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1970; Z. Jasiewicz, *Początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej (od końca XVIII wieku do roku 1918)*, Wydawnictwo Instytutu im. Oskara Kolberga Bonami, Poznań 2011. W *Pieśni o ziemi naszej* Wincentego Pola, napisanej w 1835 r., a wydanej w 1843, pojawia się opis ziem polskich, w którym autor zwraca uwagę na kulturowe zróżnicowanie poszczególnych regionów. Wincenty Pol był także pierwszym polskim wykładowcą etnografii. Zajęcia prowadził w połowie XIX w. w katedrze geografii Uniwersytetu Krakowskiego. Por. Z. Górka, *Wincenty Pol*, w: *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemiń, Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999. W połowie XIX w. największy zbiór materiałów

Na ziemiach polskich, podobnie jak w całej Europie, w okresie fascynacji tendencjami pozytywistycznymi można było obserwować zjawisko intensywnego przyswajania myśli ewolucjonistycznej. W latach sześćdziesiątych XIX w. zaczęły ukazywać się najważniejsze dzieła takich autorów, jak Johann Bachofen, Adolf Bastian, Edward Tylor, Henry Lewis Morgan. Część z ich publikacji dość szybko trafiła do Polski (również w postaci tłumaczeń). Polscy badacze kultury ostatnich czterech dekad XIX stulecia byli więc pod wyraźnym wpływem tych idei – zarówno ci najwybitniejsi, jak i ci o stosunkowo skromniejszym dorobku. Prace zagranicznych autorów znajdowały odbicie w wielu polskich rozprawach.

W latach siedemdziesiątych XIX w. na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej powoływano pierwsze specjalistyczne czasopisma naukowe. Wśród tych, które zainteresowane były tematyką etnograficzną wymienić można „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” wydawany przez Komisję Antropologiczną Akademii Umiejętności w Krakowie w latach 1872–1895⁸. Od następnego roku ta sama Komisja publikowała „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”. W roku 1887 zaczęła ukazywać się „Wisła”⁹, a w roku 1895 „Lud”, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie¹⁰.

Badania kultury ludowej w Polsce rozwijały się pod auspicjami etnografii, etnologii, antropologii, językoznawstwa (dialektologii), slawistyki, ludoznawstwa a później także folklorystyki. Warto zaznaczyć, iż polscy badacze kultury w XIX w. rzadko byli związani z ośrodkami uniwersyteckimi. Poza wspomnianym już epizodycznym prowadzeniem zajęć z etnografii przez Wincentego Pola (por. przypis 6.), zdobycie formalnego wykształcenia z zakresu nauk o kulturze

etnograficznych i folklorystycznych zgromadził Oskar Kolberg (*Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce...*) Za życia badacza od 1857 r. ukazały się 33 tomy prezentujące obraz XIX-wiecznej kultury ludowej. Z pozostawionych przez niego materiałów wydano kolejne tomy. W 1958 r. PTL rozpoczęło przygotowanie pełnej edycji dzieł Kolberga; wydawanie poszczególnych tomów kontynuował Instytut jego imienia. Por. O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*. Reedycja, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Polskie Wydawnictwa Muzyczne, Wrocław-Poznań 1961–2011, t.1–85; A. Kutrzebianka, *Rozwój etnografii i etnologii w Polsce*, PAU, Kraków 1948; E. Millerowa, A. Skrukwa: *Oskar Kolberg (1814–1879)* w: *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*, red. H. Kapeluś, J. Krzyżanowski, PWN, Warszawa 1982, s. 25–103.

⁸ *Słownik folkloru polskiego...*

⁹ Czasopismo odegrało znaczącą rolę w kształtowaniu się polskiej nauki o kulturze ludowej w okresie poprzedzającym powstanie pierwszej katedry etnografii. Według Heleny Kapeluś „Wisła” utrzymywała „kontakty z nauką [...] światową i starała się dotrzymać jej kroku [...], zgromadziła wokół siebie ogromny zespół autorski, złożony i z tuzów naukowych, i z szarych rejestratorów materiału”. H. Kapeluś, „Wisła” (1887–1905), w: *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918...*, s. 264–337.

¹⁰ Karłowicz był jednym z założycieli Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, a później także jego pierwszym członkiem honorowym. Warto także zaznaczyć, iż drugi rocznik „Ludu” poświęcono Karłowiczowi w dowód uznania jego dwudziestopięcioletniej pracy na polu polskiego ludoznawstwa. Por. „Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie” 1896, r. 2.

było niemożliwe. Pierwsza katedra etnologii powstała dopiero w roku 1910¹¹ na Uniwersytecie Lwowskim, czyli ponad wiek po słynnym apelu Kołłątaja. Uczeni, którzy kształtowali od lat siedemdziesiątych XIX w. oblicze nauk o kulturze, reprezentowali różne profesje i wywodzili się z różnych tradycji naukowych¹².

Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje Jan Karłowicz – jedna z najwybitniejszych postaci wspomnianych czterech dekad. Opublikował on wiele prac z zakresu ludoznawstwa¹³. Był także autorem wstępu i komentarzy do polskiego tłumaczenia dzieła Edwarda Tylora *Cywilizacja pierwotna. Badania rozwoju mitologii, filozofii, wiary, mowy, sztuki i zwyczajów*¹⁴. Zdobył gruntowne wykształcenie filologiczne, historyczne, filozoficzne oraz z zakresu teorii historii muzyki. Podejmował studia w Moskwie, Paryżu, Heidelbergu, Brukseli i Berlinie¹⁵. Helena Kapeluś tak przedstawia sylwetkę uczonego:

Posiadał dobre przygotowanie z zakresu historii, orientację w dziedzinie lingwistyki, ogromne odczytanie w najnowszej literaturze teorii kultury i szeroko pojętego ludoznawstwa, wykształcenie muzykologiczne, doskonałą znajomość kilku języków europejskich, nadto pewną niezależność finansową, która mu pozwalała na luksus kariery prywatnego uczonego, nie skrepowanej pracą zarobkową, no i autentyczny talent naukowy¹⁶.

Znany jest jego dorobek z zakresu językoznawstwa. Pamięta się go głównie dzięki takim dziełom jak *Słownik gwar polskich*¹⁷ oraz *Słownik języka polskiego*¹⁸.

¹¹ Pierwszym, gruntownie wykształconym polskim etnologiem był Stanisław Ciszewski, któremu powierzono w 1910 r. stanowisko kierownika katedry etnologii w Uniwersytecie Lwowskim. Por. A. Kutrzebianka, *Rozwój...*, s.11, 20–21.

¹² A. Gomółka, *Jan Michał Witort, Wprowadzenie do antropologii pokolenia „ludzi naukowych”*, Wydawnictwo Exemplum, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Poznań–Katowice 2011.

¹³ Do tej pory używałam formy opisowej „nauki o kulturze”, z uwagi na stosowanie w XIX w. różnego nazewnictwa na określenie tej dziedziny. Za Karłowiczem przyjmuję termin ludoznawstwo, gdyż takim pojęciem posługiwał się sam badacz. W jednym z referatów określił siebie jako ludoznawcę. Por. J. Karłowicz, *Narodowy folklor polski*, w: *Pamiętnik Zjazdu literatów i dziennikarzy polskich 1894*, t. 1: Referaty i Wnioski, red. H. Biegeleisen, nakł. uczestników Zjazdu, Lwów 1894, s. 14.

¹⁴ Por. E.B. Tylor, *Cywilizacja pierwotna. Badania rozwoju mitologii, filozofii, wiary, mowy, sztuki i zwyczajów*, przekł. Z.A. Kowerska, ze wstępem i dodatkami, dotyczącymi rzeczy słowiańskich, a zwłaszcza polskich, oraz życiorysem autora przez Jana Karłowicza, Wydawnictwo Głosu, Warszawa 1896–1898, t. 1–2; Drukarnia F. Csernáka, Krakowskie Przedmieście, Warszawa 1896.

¹⁵ Por. A. Śródka, *Uczni polscy XIX i XX stulecia*, t. 2, H–L, Aries, Warszawa 1994, s. 164.

¹⁶ H. Kapeluś, *Jan Karłowicz (1836–1903)*, w: *Dzieje folklorystyki polskiej...*, s. 227.

¹⁷ Por. np. *Słownik gwar polskich*, ułożył J. Karłowicz, t. 1, A–E, nakład Akademii Umiejętności, Kraków 1900.

¹⁸ Por. np. *Słownik języka polskiego*, ułożony pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. 1, A–G, Wyd. fotooffsetowe – PIW, Warszawa 1952.

O innych jego osiągnięciach wspomina się rzadziej. Warto jednak zaznaczyć, iż Karłowicz ma szczególne zasługi dla ludoznawstwa. Wprowadził m.in. termin *folklor*¹⁹. W *Poradniku dla zbierających rzeczy ludowe*²⁰ zaproponował metody pracy w terenie²¹ oraz sposób opracowywania materiału. Jako redaktor „Wisły” miał duże zasługi dla rozwoju zainteresowań różnymi obszarami kultury, zarówno w kręgach naukowych, jak i pośród amatorów²². Antoni Kalina w dziewiątym roczniku czasopisma „Lud”, który ukazał się w roku śmierci Karłowicza pisał: „Jeżeli dziś ludoznawstwo zajmuje w nauce polskiej poważne stanowisko, jeżeli niwa ta liczy wprawdzie nie liczne grono pracowników, ale w każdym razie poważnych, rozumiejących znaczenie ludoznawstwa, zasługą to jest K-a w pierwszym rzędzie”²³.

Omawiając obszar i przedmiot badań wskazany przez Karłowicza warto odwołać się do opracowanych przez niego definicji terminów *etnografia*, *etnologia*, *folklor* oraz *folklorystyka*, opublikowanych w XIX i XXI tomie *Wielkiej encyklopedyi powszechnej ilustrowanej*²⁴, a także w referacie *Narodowy folklor polski* opublikowanym w *Pamiętniku Zjazdu literatów i dziennikarzy polskich 1894*²⁵.

W XIX w. terminy *etnografia* i *etnologia* były już obecne w dyskursie naukowym. Przemysław Horajski, pisząc o pracach Joachima Lelewela, stwierdził, iż „ich status nie był zrazu ściśle określony – choć samo nazewnictwo sugerowałoby, że etnografia jest nauką zajmującą się przede wszystkim opisem, a etnologia ma

¹⁹ J. Karłowicz wprowadził to pojęcie na grunt polskich nauk humanistycznych, tłumacząc z angielskiego termin *folklore*, użyty po raz pierwszy przez Williama Thomsa, który pod pseudonimem Ambrose Merton w liście do „Ateneum” londyńskiego z 12 sierpnia 1846 r. pisał: „Pismo Państwa dawało częstokroć dowód zainteresowania tym, co my w Anglii określamy jako »starożytności ludowe« czy »literatura ludowa«. Jednakowoż – nawiasem mówiąc – jest to raczej »wiedza« niż »literatura«, którą najstosowniej określić by można prawdziwie angielskim wyrazem złożonym folklore – wiedza ludu”. W. Thoms, *Folklor*, przeł. Violetta Krawczyk, „Literatura Ludowa” 1975, nr 6, s. 37. Karłowiczowi bliska była sama koncepcja Thomsa, który dorobek kultury ludowej próbował traktować relatywnie szeroko i nie ograniczać go do twórczości ustnej. Por. J. Burszta, *Folklor*, w: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, red. Z. Staszczak, PWN, Warszawa–Poznań 1987, s. 124–128.

²⁰ J. Karłowicz, *Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe*, Skład główny w Księgarni M. Orgelbranda, Warszawa 1871.

²¹ Kwestionariusz Karłowicza był jednym z licznych, które ukazały się w XIX w. w Polsce. Wspomina o tym chociażby Janusz Kamocki, który wymieniając nazwiska osób opracowujących podobne kwestionariusze pisze m.in. o Oskarze Kolbergu i Izydorze Kopernickim. Zdaniem Kamockiego szczególnie wyraźny rozwój kwestionariuszy przypada na ostatnie dwie dekady XIX w. i związany jest z powstaniem „Wisły” i „Ludu”. Por. J. Kamocki, *Przegląd kwestionariuszy etnograficznych wydanych w języku polskim*, PTL, Poznań 1953.

²² Jan Karłowicz był redaktorem miesięcznika geograficzno-etnograficznego „Wisła” w latach 1888–1900. Por. H. Kapelusz, „Wisła” (1887–1905), w: *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1905...*, s. 264–337.

²³ A. Kalina, *Jan Karłowicz*, „Lud”, R. 9 (1903), s. 314.

²⁴ *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. 19, Drukarnia Artystyczna S. Sikorskiego, Warszawa 1897; *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. 21, Drukarnia Artystyczna S. Sikorskiego, Warszawa 1898.

²⁵ J. Karłowicz, *Narodowy folklor...*, s. 2–14.

uchwycić prawidłowości rządzące procesami kulturowymi, to w praktyce nie przestrzegano tego podziału²⁶.

Z niejasnego znaczenia tych terminów Karłowicz zdawał sobie sprawę. Wyraził to w hasłach przygotowanych na potrzeby *Wielkiej encyklopedyi...* wydanej w 1897 r. Znajdziemy tu odniesienie do takiego rozumienia, w którym wskazuje się na rozróżnienie między etnografią a etnologią:

Teoretyczną różnicę Etnografii od Etnologii tak niektórzy uzasadniają: pierwsza zajmo-
wać się ma badaniami szczegółowemi, przeważnie w formie opisowej; druga uogólnia
poszukiwania szczegółowe, zajmuje się plemionami ludzkimi w ogóle, klasyfikuje je,
a badając jeden szczep lub naród, szuka stopni pokrewieństwa jego z innymi; okazem
pierwszej byłby np. „Narodopis” Szafarzyka, albo którykolwiek tom „Ludu” O. Kolberga;
próbką zaś drugiej mogłaby być książka Peschla²⁷.

Jan Karłowicz orientował się zatem w znaczeniu obu terminów. Ich rozróż-
nianie było zgodne z podziałem nauk na idiograficzne i nomotetyczne, propo-
nowanym przez Wilhelma Wildenbanda. Ale pierwsze zdanie hasła opracowa-
nego na potrzeby *Wielkiej encyklopedii powszechnej...* brzmi:

Etnografia i Etnologia **dosłownie oznaczają jedną naukę, mianowicie naukę o ludzie**
[wyróżnienie M.L.], narodzie (grec. ethnós); najwłaściwiej-by było spolszczyć obie
nazwy wyrazem Ludoznawstwo i nie utrzymywać dwóch terminów powyższych, bo
rozdzielenie ich istnieje raczej w teorii niżeli w praktyce²⁸.

Autor definicji podkreśla także, iż w tradycji niemieckiej stosowana jest
jedna nazwa *Völkerkunde*, Anglicy skłaniają się ku *ethnology*, a Francuzi ku
ethnographie.

Badacz wskazuje na relacje między ludoznawstwem a innymi dyscypli-
nami wiedzy. W pierwszej kolejności zwraca uwagę na połączenie z *antropo-
logią*, rozumianą jako „część zoologii”²⁹. W jego ujęciu nauka ta zajmuje się
człowiekiem od strony cielesnej, bada naturalną historię ludzkości. *Etnografia*

²⁶ P. Horajski, *Antropologia w myśli teoretycznej Joachima Lelewela*, w: *Antropologia kultury – antropologia literatury. Na tropach koligacji*, red. E. Kosowska, A. Gomóła, E. Jaworski, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007, s. 161.

²⁷ J. Karłowicz, *Etnografia i Etnologia*, w: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. 19, Drukarnia Artystyczna S. Sikorskiego, Warszawa 1897, s. 667.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże.

i *etnologia*³⁰ odnoszą się do *antropologii*, ale skupiają się przede wszystkim na grupach ludzkich, które są połączone mową, związkami rodzinnymi i społecznymi:

E. zaś, uwzględniając i te badania, ile dotyczą rozwoju uspołecznionego żywota ludzi i ducha ich, zajmuje się przeważnie człowiekiem, a raczej ludźmi, złączonymi już w pewną całość, nie tylko plemienną, ile narodową; że zaś to połączenie odbywa się drogą porozumiewania się za pomocą mowy i pewnych węzłów rodzinnych i społecznych, przypuszcza zatem niejaki już rozwój umysłowy³¹.

Folklor traktuje Karłowicz jako dział ludoznawstwa, którego przedmiotem jest niepisana literatura ludowa³² (pieśni, podania, przysłowia itp.). Także obszar zainteresowań socjologii łączy z ludoznawstwem, bo chociaż socjologia jest nauką teoretyczną i zajmuje się kwestiami prawno-ekonomicznymi, to posiada również aspekt opisowy i historyczny. Karłowicz wskazuje także na związki ludoznawstwa z geografią, historią i badaniami mitologicznymi. Te ostatnie bowiem zaznajamiają ze „stanem pierwotnym umysłowości”³³. Z geografii ludoznawstwo czerpie informacje o warunkach, w jakich się rozwija gromada ludzka, bądź też o wpływie otoczenia na umysłowość człowieka. Historia dostarcza natomiast wiedzy o przeszłości „ludów” od strony moralnej i materialnej. W oparciu o te założenia autor stwierdza, iż istnieją dwa wymiary ludoznawstwa:

Dzieje są również ważnym czynnikiem w poznaniu ludów; w nich wykazuje się ich charakter moralny, w nich też odbywa się rozwój i postęp kultury materialnej; tak zwane przeto dzieje wewnętrzne i tak zwana prahistoria stanowią, że tak powiem, drugi wymiar Ludoznawstwa, jeżeli za pierwszy poczytywać będziemy zasób faktów jednoczesnych, geograficznie rozmieszczonych³⁴.

Według Karłowicza ludoznawca w swojej pracy powinien dążyć do pełnego opisu kultury danej grupy. Z jednej strony, korzystając z dorobku historii, ma

³⁰ W haśle *Etnografia i Etnologia* Karłowicz używa skrótu „E”, jak się wydaje na oznaczenie obydwu nauk. Sądzę, że celowo posługuje się jednym symbolem literowym, by pokazać, iż traktuje etnografię i etnologię jako jedną naukę, mimo, iż określa się je dwoma nazwami. Z tekstu wynika również, że wspomnianego „E” używa zamiennie z ludoznawstwem.

³¹ J. Karłowicz, *Etnografia...*

³² Por. tamże.

³³ Tamże.

³⁴ Tamże.

dostarczać materiał do badania oraz rekonstrukcji dziejów kultury – w tym ujęciu ludoznawstwo oznaczałoby akceptowanie przez badacza teorii ewolucjonistycznych³⁵. Z drugiej strony powinien uchwycić geograficzne rozmieszczenie zjawisk kulturowych.

Autor we wspomnianym hasle dzieli ludoznawstwo na ogólne i szczegółowe, zaznaczając, że dotyczy ono dwóch dziedzin: cielesnej i duchowej: „zajmuje się badaniem ludów, jako gromad, zrzeszonych w imię wspólności interesów materialnych i moralnych, obarczonych potrzebami i wymaganiami cielesnymi, a rozwijających stopniowo potrzeby i wymagania duchowe”³⁶. „Cielesny aspekt”³⁷ ludoznawstwa jest bliski temu, co Karłowicz nazywał antropologią, ale dotyczy również warunków życia człowieka. W zakres zainteresowań ludoznawców wchodzi badania nad odzieżą, siedzibami ludzkimi, sposobem życia (np. koczownictwo, osiadły tryb życia) i zdobywaniem pożywienia czy kwestiami rodzinnymi (np. matriarchalność, patriarchalność). Aspekt duchowy obejmuje relacje społeczne w najszerszym rozumieniu (w tym prawo, zwyczaje, obrzędy), mowę, wyobrażenia dotyczące świata, człowieka i istot nadludzkich, „początki i rozwój Sztuki i Wiedzy”³⁸ oraz „Kunsztu i Nauki”³⁹ czyli medycynę, normy prawne, wyobrażenia dotyczące przyrody.

Ludoznawstwo szczegółowe zajmować się powinno opisami konkretnych obszarów (np. jednej wsi) lub wybranych zjawisk, zarówno materialnych jak i duchowych. Ludoznawstwo ogólne interesowało się tymi samymi zagadnieniami, jednakże uwzględniało ich szerszy zasięg. Dokładne opisy zebranego materiału miały być prezentowane w monografiach, gdyż „obrobienia monograficzne stanowią główny zasób wiedzy i umożliwiają budowanie szerszych i ogólniejszych poglądów i teorii”⁴⁰.

Zdaniem Karłowicza źródeł ludoznawstwa opisowego szukać należy w piśmach starożytnych Greków i Rzymian oraz w opowieściach średniowiecznych podróżników. Jednak dopiero Oświecenie przyczyniło się do rozwoju właściwej nauki o kulturze: „w w. XVIII świtać zaczyna umiejętnie traktowanie etnografii”⁴¹.

³⁵ Zofia Sokolewicz uważa, iż sam Karłowicz przyjmuje założenia ewolucjonizmu, jednak nie dąży do rekonstrukcji dziejów kultury ludzkiej w skali światowej, skupia się na poszukiwaniu cech kultury polskiej. Jako przykład Sokolewicz przywołuje pracę Karłowicza *Chata polska. Studium lingwistyczno-archeologiczne*. Por. Z. Sokolewicz, *Wprowadzenie do etnologii*, PWN, Warszawa 1974, s. 205.

³⁶ J. Karłowicz, *Etnografia...*, s. 667.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże.

Dowodząc swojego poglądu autor przywołuje tu m.in. prace Josepha Lafitau⁴². Ludoznawstwo tego czasu zaczęło „budować dzieje cywilizacji i kultury, z początku nieco fantastycznie i tendencyjnie”⁴³. Jednakże dopiero początek XIX w. przynosi, zdaniem Karłowicza, opracowanie *stricte* ludoznawcze:

Za prawdziwego założyciela Ludoznawstwa umiętętnego poczytywać należy lekarza angielskiego, J. Pricharda, który w dziele swoim „Researcher into the physical History of Mankind” (1813, rozszerzonym i przerobionym w 3-em wydaniu pięciotomowym o r. 1838) pierwsze podwaliny umiętętności tej założył i otworzył drogę następnym, nader licznym pracownikom⁴⁴.

Do sformułowanej definicji Karłowicz dołącza bardzo długą listę ludoznawców – Polaków⁴⁵, poczynając od Hugona Kołłątaja i Jana Pawła Woronicza⁴⁶. Zaznacza przy tym wyraźnie, iż Polacy zajmują się głównie ludoznawstwem krajowym⁴⁷. Za najważniejsze polskie prace uważa m.in. publikacje Jana Rymarkiewicza⁴⁸, Jana Popławskiego⁴⁹ a także Ludwika Krzywickiego⁵⁰

⁴² Joseph François Lafitau (1681–1746), francuski jezuita, misjonarz, opisał m.in. obyczaje Irokezów. Por. Lafitau Joseph François, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Lafitau-Joseph-Francois;3930041.html>, dostęp: 25.04.2015.

⁴³ J. Karłowicz, *Etnografia...*, s. 668.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Na gruncie polskim historię etnografii zarysował Izidor Kopernicki: por. I. Kopernicki, *Etnografija i Etnologija*, w: *Encyklopedyja wychowawcza*, red. J. T. Lubomirski, E. Stawiski, P. Przysiański, J. K. Plebański, t. 2, Ćwiczenia- Etnografija i Etnologija, Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, Warszawa 1885, s. 620–645. Izidor Kopernicki (1825–1891) był z wykształcenia lekarzem. Miał duże zasługi dla rozwoju ludoznawstwa, m.in. organizował badania, zbierał i wydawał teksty ludowe. Por. E. Jaworska, *Działalność folklorystyczna Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie*, w: *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918...*, s.140–226.

⁴⁶ Jan Paweł Woronicz (1757–1829), jezuita, poeta, arcybiskup metropolita warszawski Por. M. Nesteruk, Z. Rejman, *Jan Paweł Woronicz. Pisma wybrane*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2002.

⁴⁷ W Polsce był swego rodzaju obowiązkiem zajmowania się „ludoznawstwem krajowym” ze względu na sytuację polityczną. Jak twierdzi Jan Szczepański, utrata niepodległości i walka o jej odzyskanie wywoływały zainteresowanie przeszłością. Zwrot w kierunku kultury polskiej miał edukować w duchu narodowym pokolenie urodzone pod zaborami. Warto jednak zaznaczyć, iż mimo takich tendencji w XIX i początkach XX w. badacze polscy zajmowali się także opisami ludów pozaeuropejskich. Można tu przywołać chociażby Bronisława Piłsudskiego – zainteresowanego ludami Dalekiego Wschodu i Jana Kubarego – badacza Oceanii. Ten drugi, z uwagi na pewne niejasności związane z jego życiorysem, często jest pomijany w spisach badaczy z XIX w. Por. A. Gomóla, *Jan Michał Witort...*; J. Szczepański, *Materiały do charakterystyki ludzi polskiego świata naukowego w XIX i początkach XX wieku*, w: tenże, *Odmiany czasu teraźniejszego*, Książka i Wiedza, Warszawa 1971, s. 17–57.

⁴⁸ Jan Rymarkiewicz (1811–1889), działacz oświatowy, historyk, prowadził m.in. działalność publicystyczną. Por. M. Wróblewski, *Jan Rymarkiewicz dziewiętnastowieczny humanista*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2006.

⁴⁹ Jan Ludwik Popławski (1854–1908) publicysta, polityk. Por. T. Kulak, *Jan Ludwik Popławski. Biografia polityczna*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1994.

⁵⁰ Ludwik Krzywicki (1859–1941) antropolog, socjolog, jeden z najwybitniejszych badaczy kultury w drugiej połowie XIX w. i początku XX w. Por. O. Gajkova, *Jan Karłowicz i Ludwik Krzywicki jako*

*Ludy, zarys antropologii etnicznej*⁵¹.

Karłowicz wskazuje także na istotne teksty ludoznawcze, które „przyswojono u nas”⁵² – pisze m.in. o tłumaczeniu Oscara Peschla⁵³, podręcznikach Friedricha Müllera⁵⁴, pracach Brace’a⁵⁵ itd. Duże znaczenie przypisuje także pismom Friedricha Ratzela⁵⁶.

Przywołanemu wcześniej terminowi *folklor* badacz poświęcił więcej miejsca, opracowując definicję *folkloru i folklorystyki* na potrzeby 21. tomu *Wielkiej encyklopedyi...*⁵⁷. Przedstawia tam historię owego terminu oraz tłumaczy znaczenie pisząc, iż obejmuje on „to, co lud wie, ogarnia więc cały zakres twórczości ludowej: pieśni, podania, wierzenia, zabobony, przysłowia, a wreszcie pojęcia ludu o świecie i człowieku (astronomia, geografia, przyrodoznictwo, lecznictwo i t. d. ludowe)”⁵⁸. Karłowicz akcentuje wyraźną dwoistość znaczenia słowa *folklor*: może to być, według niego, przedmiot badań czyli „rzeczy ludowe”⁵⁹ lub dziedzina nauki o rzeczach ludowych, czyli *folklorystyka*, wchodząca w obręb ludoznawstwa. Jak sam pisał: „tem się od innych jego części wyróżniając, że jest wiedzą, nie o ludzie, ale wiedzą ludu”⁶⁰. *Folklorystą* miałby być badacz zajmujący się *folklorem*.

Swoją koncepcję Karłowicz zaprezentował szerzej już w referacie *Narodowy folklor polski*, wygłoszonym podczas zjazdu literatów i dziennikarzy polskich w 1894 r., a następnie opublikowanym w pamiętniku z tego spotkania. We wstępie badacz zasugerował, że na ziemiach polskich „główną podniętą gorliwej działalności na polu zbierania rzeczy ludowych był i jest wszech-europejski ruch w tym kierunku”⁶¹. Wychodząc z tego założenia naszkicował historię prowadzonych w Polsce badań nad kulturą różnych ludów, akcentując kwestie

reprezentanci dwu nurtów w etnologii polskiej, PTL, Wrocław 1959; A. Gomóla, *Jan Michał Witort...*

⁵¹ L. Krzywicki, *Ludy. Zarys antropologii etnicznej*, Druk K. Kowalewskiego, Warszawa 1893.

⁵² J. Karłowicz, *Etnografia...*, s. 668.

⁵³ Oscar Peschel przedstawiciel kierunku myślowego geografizmu w XIX w. Por. J. Damrosz, *Rozwój pojęć podstawowych w polskiej nauce o kulturze ludowej do 1939 roku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1988.

⁵⁴ Friedrich Müller (1834–1898), austriacki etnolog, autor pracy *Allgemeine Ethnographie*. Por. J. Karłowicz, *Etnografia...*, s. 668, <https://archive.org/details/allgemeineethnog00ml>, dostęp: 10.05.2015.

⁵⁵ Charles L. Brace (1826–1890), amerykański polityk, działacz społeczny. Por. *Charles Loring Brace*, New World Encyclopedia, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Charles_Loring_Brace, dostęp: 23.05.2015.

⁵⁶ Friedrich Ratzel (1844–1904), niemiecki geograf, twórca antropogeografii. Ujawnia się tu zainteresowanie Karłowicza dyfuzjonizmem. Por. Z. Sokolewicz, *Wprowadzenie...*

⁵⁷ J. Karłowicz, *Folklor i Folklorystyka*, w: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana...*, t. 21, s. 781.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ J. Karłowicz, *Narodowy folklor...*, s. 1.

ważne w ostatnich dekadach XIX w. Wspominał o znaczeniu czasopism „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” oraz „Wisła”. Do istotnych wydarzeń na gruncie krajowego ludoznawstwa zaliczył otwieranie instytucji takich jak muzea i towarzystwa ludoznawcze:

Niezmordowana praca całego życia Adrjana Baranieckiego, stworzyła bogaty zbiór okazów etnograficznych w Krakowie; hojna i umiejętna gorliwość hr. Dzieduszyckich przyozdobiła Lwów pięknym muzeum ich imienia; skromne usiłowania garstki miłośników etnografii doprowadziły do otwarcia stałej wystawy etnograficznej w Warszawie, poświęconej gromadzeniu okazów ze wszystkich krain świata, lecz obejmującej zarazem niemałą ilość przedmiotów krajowych. W uroczym Zakopanem rozpoczęto także usiłowaniami prywatnymi gromadzenie przedmiotów ludoznawstwa miejscowego⁶².

Część pierwsza wspomnianego referatu poświęcona była analizie zadań folklorystyki. Pozwalam sobie przytoczyć z tej pracy fragment dobrze charakteryzujący przedmiot zainteresowania omawianej dyscypliny:

Najważniejszym działem folklorystyki jest ten, który się zajmuje poglądami ludów na stosunek człowieka do świata otaczającego, to jest do przyrody i do ludzkości. Stosunek ten jest dwojaki: teoretyczny i praktyczny. — Pierwszy wyraża się odpowiedziami na pytanie: co lud myśli o początku, istocie, związku i przeznaczeniu wszech rzeczy, a w tej liczbie i człowieka. Drugi jest zbiorem odpowiedzi na pytanie: co trzeba przedsiębrać, jak postępować z całym otoczeniem, a więc z ludźmi i przedmiotami, aby żyć i żyć pomyślnie. Pierwsza kategoria odpowiedzi zawiera w sobie całą wiedzę i całą filozofię ludową; druga obejmuje całą etykę ludową, w najszerszym rozumieniu, więc całą sferę postępowania: zwyczaje, prawa, obrzędy i t. d. Chcąc bardzo potocznie określić dwie te sfery, powiemy, że pierwsza jest całym zasobem pojęć, a druga całkowitym wyrazem woli człowieka pierwotnego⁶³.

Karłowicz uważa, iż pierwszy typ wiedzy ludowej zawiera *człowiekoznawstwo* i *przyrodoznawstwo*: wiedzę o biologicznym funkcjonowaniu człowieka, przyrodzie ożywionej i nieożywionej. Drugi typ wskazuje na „zasady i przepisy postępowania z ludźmi, przyrodą, istotami naddludzkimi”⁶⁴. W tej części artykułu autor podsumowuje dorobek folklorystyki:

⁶² Tamże, s. 2.

⁶³ Tamże, s. 4.

⁶⁴ Tamże, s. 5.

Dotychczasowy plon w tym zakresie dość jest obfity, lecz nierównomierny; o jednych okolicach kraju wiemy więcej, a o innych mniej; jedne rozdziały są więcej opracowane, inne mniej; rozpraw zaś teoretycznych i porównawczych o wierzeniach i pojęciach ludu posiadamy nader mało⁶⁵.

Zdaniem badacza najlepiej opisanymi regionami kraju są Galicja i Poznańskie, najsłabiej zaś Śląsk. Karłowicz zwraca także uwagę na to, że niektóre wsie są szczególnie opracowane, inne pominięte.

W części poświęconej pieśni ludowej konstatuje:

W tej postaci, w jakiej ją posiadamy, jest już owocem zbiorowej twórczości całej okolicy i całej epoki. Jako taka, odzwierciedla ona ślady różnych miejsc i czasów, przez co staje się nieocenionym materiałem do badań ludoznawczych i dziejowo-cywilizacyjnych. Z jednej strony, jako obrzędowa, wiąże się ściśle z wierzeniami ludu i folklorem etycznym, czyli praktycznym; z drugiej, jako liryczna i epicka, daje pojęcie o wyobraźni artystycznej ludu i mając przeważnie treść wspólną z pieśniami reszty plemion ludzkich, służy za materiał do badań dziejowo-kulturalnych⁶⁶.

Pieśń ludowa jest wytworem złożonym. Ponieważ składa się zarówno z elementów świadczących o przeszłości grupy, jak i z treści aktualnych, może stanowić źródło do „badań ludoznawczych i dziejowo-cywilizacyjnych”. W rejestrowaniu pieśni Karłowicz dostrzega korzyści dla całego ludoznawstwa. Wymienia przy tym nazwiska zasłużonych badaczy, których długi spis rozpoczyna od Zoriana Dołęgi Chodakowskiego. Pojawia się tu także takie postaci jak Oskar Kolberg⁶⁷, Zygmunt Gloger⁶⁸ oraz Izydor Kopernicki. Autor, doceniając działalność badaczy na tym polu, podkreśla: „Nikt nie zaprzeczy, że bardzo wiele uczyniono u nas w sprawie zbierania pieśni ludowych i, że ten dział folkloru największym plonem u nas się odznacza”⁶⁹.

W części trzeciej referatu autor skupia się na bajkach. Warto jednak zaznaczyć, że za synonim bajki uznaje podanie, zauważając jednocześnie, że nie ma

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ J. Karłowicz, *Narodowy folklor...*, s. 9.

⁶⁷ Oskar Kolberg (1814–1890) etnograf, zbieracz folkloru. Por. E. Miller, A. Skrukwa, *Oskar Kolberg, w: Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. 2, red. E. Fryś-Pietraszkowa, A. Spiss, PTL, Wrocław 2007, s. 149–155.

⁶⁸ Zygmunt Gloger (1845–1910) archeolog, etnograf, krajoznawca, społecznik. Por. T. Brzozowska-Komorowska, *Zygmunt Gloger i popularyzacja folkloru*, w: *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918...*, s. 104–127.

⁶⁹ J. Karłowicz, *Narodowy folklor...*, s.10

„podań specyficznie polskich”⁷⁰. Oznacza to, jego zdaniem, iż niektóre opowieści ludowe pochodzą z „bliżej nie poznanej skarbnicy”⁷¹. Na gruncie badań polskich są też stosunkowo słabo opisane: „dotychczas zwracano na nie mniej uwagi, niż np. na pieśni i dlatego szczuplejszy plon ich, niż pieśni posiadamy”⁷². Autor wspomina kilku badaczy, którzy zajmują się podobną problematyką, m.in. Stanisława Ciszewskiego i Seweryna Udziela⁷³.

Ostatnia część *Narodowego folkloru polskiego* dotyczy zadań polskiego ludoznawstwa. Jako pierwsze i najważniejsze Karłowicz wymienia stworzenie odpowiedniego kwestionariusza⁷⁴. Ponadto postuluje prowadzenie badań teoretyczno-porównawczych (w tym celu zaleca studiowanie Tylora). Uważa także, że istotne jest sporządzenie dokładnej bibliografii ludoznawczej. Wspomina tych, którzy już próbowali podjąć to zadanie, w tym Erazma Majewskiego⁷⁵. W organizacji warsztatu pracy ludoznawcy pomocne miały być również mapy prezentujące rozmieszczenie elementów kultury, a także mapy gwar. Jako kolejne zadanie wymienia przebadanie dawnego polskiego piśmiennictwa pod kątem opisów folklorystycznych. W tym zakresie wskazuje m.in. prace Zygmunta Glogera. Listę zamyka przypomnienie propozycji, którą podał w 1891 r. Seweryn Udziela⁷⁶ oraz sugestia, aby zorganizować sieć

powiatowych agentów ludoznawczych, uznając za rzecz wielce pożyteczną, iżby w każdym okręgu, gdzie się to da wykonać, znajdowała się osoba zainteresowana sprawą rzeczy ludowych, któraby dokładnie znała swoją okolicę, gromadziła wiadomości i przedmioty odpowiednie, służyła za przewodnika dla badaczy wędrownych i za korespondenta dla towarzystw i czasopism ludoznawczych. Taka organizacja ułatwiłaby niezmiernie po

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Tamże.

⁷² Tamże, s. 11.

⁷³ Seweryn Udziela (1857–1937), ludoznawca, sekretarz Komisji Antropologicznej i Sekcji Etnograficznej. Por. E. Jaworska, *Działalność folklorystyczna...*, s. 140–226.

⁷⁴ Kwestionariusz miał stanowić m.in. formę wytycznych do rejestrowania elementów kultury ludowej oraz dawać wskazówki, jak materiał należy notować. Por. J. Karłowicz, *Narodowy...*, s. 2–3.

⁷⁵ Erazm Majewski (1858–1922), archeolog, filozof, etnograf, w latach 1901–1922 redaktor „Wisły”, członek Akademii Umiejętności. Por. A. Śródka, *Uczni polscy XIX–XX stulecia*, t. 3 M–R, Aries, Warszawa 1997, s. 15.

⁷⁶ W 1891 r. podczas spotkania Sekcji Antropologicznej Zjazdu Polskich Lekarzy i Przyrodników w Krakowie Seweryn Udziela wystąpił z propozycją stworzenia Towarzystwa Ludoznawczego. W tym celu powołano odpowiedni komitet, jednakże plany nie zostały zrealizowane. Podczas Zjazdu Polskich Literatów i Dziennikarzy w 1894 r. ponownie powrócono do tego pomysłu, powołując nową komisję, dzięki inicjatywie Antoniego Kaliny. Na skutek tych zabiegów w 1895 r. utworzono we Lwowie Towarzystwo Ludoznawcze. Por. A. Gomółka, *Jan Michał Witort...*, s. 257–256.

szukiwania i przyczyniłaby się do wydobycia z każdej okolicy wszystkiego, co na uwagę zasługuje⁷⁷.

W podsumowaniu Karłowicz stwierdza, iż kultura ulega ciągłym przemianom, w związku z tym istnieje konieczność szybkiego zorganizowania i przeprowadzenia badań dokumentujących jej stan.

W XIX w. istniały rozmaite sposoby definiowania relacji pomiędzy poszczególnymi naukami o kulturze. W związku z tym, iż na gruncie polskim łączyły się wielorakie tradycje, ważna była próba ustalenia relacji pomiędzy obszarami reprezentowanymi przez różne dziedziny wiedzy. Podkreślam: **próba**. Zdaję sobie bowiem sprawę, iż nie wszystkie środowiska były skłonne uznać jedną wyraźnie sformułowaną koncepcję. Pamiętać trzeba, iż okres działalności Karłowicza to czas, w którym kształtowały się pierwsze ośrodki etnologiczne w Polsce, że badaniami ludu pasjonowali się zarówno naukowcy jak i amatorzy, a różnica między pierwszymi a drugimi nie zawsze była oczywista⁷⁸.

Ludoznawstwo, które Karłowicz prezentuje w rozprawach, miało być nauką, której przedmiotem były kultury różnych ludów, w tym ludu wiejskiego. Badacze powinni dążyć do pełnego opisu tych kultur po to, by uzyskać materiał do rekonstrukcji dziejów cywilizacji. Ludoznawcy, opierając się na badaniach terenowych i kwestionariuszowych oraz wykorzystując metodę porównawczą, mieli tworzyć m.in. spisy i bibliografie rzeczy ludowych. Prace Karłowicza zapewne pomogły – w niezwykle istotnym dla historii polskich nauk o kulturze okresie – sprecyzować przedmiot badań, cele i metodologię rozwijającej się podówczas nowej dyscypliny naukowej.

Bibliografia

- Brzozowska-Komorowska T.**, *Zygmunt Gloger i popularyzacja folkloru*, w: *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*, red. H. Kapeluś, J. Krzyżanowski, PWN, Warszawa 1982.
- Burszta J.**, *Folklor*, w: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, red. Z. Staszczak, PWN, Warszawa–Poznań 1987.

⁷⁷ J. Karłowicz, *Narodowy folklor...*, s. 13.

⁷⁸ Por. A. Gomóla, *Jan Michał Witort...*

- Damrosz J.**, *Rozwój pojęć podstawowych w polskiej nauce o kulturze ludowej do 1939 roku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1988.
- Dzieje folklorystyki polskiej 1800–1863. Epoka przedkolbergowska*, red. **H. Kapeluś, J. Krzyżanowski**, Zakład Narodowy in. Ossolińskich, Wrocław 1970.
- Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, red. **E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss**, t. 1, Wydawnictwo Naukowe DWN, Wrocław 2002.
- Gajkowa O.**, *Jan Karłowicz i Ludwik Krzywicki jako reprezentanci dwu nurtów w etnologii polskiej*, PTL, Wrocław 1959.
- Gomółka A.**, *Jan Michał Witort, Wprowadzenie do antropologii pokolenia „ludzi naukowych”*, Wydawnictwo Exemplum, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Poznań–Katowice 2011.
- Górka Z.**, *Wincenty Pol*, w: *Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, Instytut Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.
- Hernas Cz.**, *W kalinowym lesie*, t. 1, *U źródeł folklorystyki polskiej*, PWN, Warszawa 1965.
- Horajski P.**, *Antropologia w myśli teoretycznej Joachima Lelewela*, w: *Antropologia kultury – antropologia literatury. Na tropach koligacji*, red. E. Kosowska, A. Gomółka, E. Jaworski, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007.
- Jasiewicz Z.**, *Początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej (od końca XVIII wieku do roku 1918)*, Wydawnictwo Instytutu im. Oskara Kolberga Bonami, Poznań 2011.
- Jaworska E.**, *Działalność folklorystyczna Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie*, w: *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*, red. H. Kapeluś, J. Krzyżanowski, PWN, Warszawa 1982.
- Kalina A.**, *Jan Karłowicz, „Lud”* 1903, R. 9, s. 312–319.
- Kamocki J.**, *Przegląd kwestionariuszy etnograficznych wydanych w języku polskim*, PTL, Poznań 1953.
- Kapeluś H.**, *Jan Karłowicz (1836–1903)*, w: *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*, red. H. Kapeluś, J. Krzyżanowski, PWN, Warszawa 1982.
- Kapeluś H.**, *„Wisła” (1887–1905)*, w: *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*, red. H. Kapeluś, J. Krzyżanowski, PWN, Warszawa 1982.
- Karłowicz J.**, *Etnografia i Etnologia*, w: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. 19, Drukarnia Artystyczna S. Sikorskiego, Warszawa 1897.
- Karłowicz J.**, *Folklor i Folklorystyka*, w: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. 21, Drukarnia Artystyczna S. Sikorskiego, Warszawa 1898.
- Karłowicz J.**, *Narodowy folklor polski*, w: *Pamiętnik Zjazdu literatów i dziennikarzy polskich 1894*, t. 1: Referaty i Wnioski, red. H. Biegeleisen, nakł. uczestników Zjazdu, Lwów 1894.
- Karłowicz J.**, *Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe*, Skład główny w Księgarni M. Orgelbranda, Warszawa 1871.

- Kolberg O.**, *Dzieła wszystkie*. Reedycja, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Polskie Wydawnictwa Muzyczne, Wrocław–Poznań 1961–2011, t. 1–85.
- Kopernicki I.**, *Etnografija i Etnologija*, w: *Encyklopedia wychowawcza*, red. J. T. Lubomirski, E. Stawiski, P. Przysański, J. K. Plebański, t. 2 Ćwiczenia- Etnografija i Etnologija, Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, Warszawa 1885, s. 620–645.
- Kosowska E.**, *Folklorystyka wobec kultur typu oralnego i cyrograficznego. Konteksty metodologiczne*, w: *Folklorystyka na przełomie wieków*, red. K.D. Kadłubiec, Pro filia, Cieszyn 1999, s. 27–30.
- Kulak T.**, *Jan Ludwik Popławski. Biografia polityczna*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1994.
- Kutrzebianka A.**, *Rozwój etnografii i etnologii w Polsce*, PAU, Kraków 1948.
- Krzywicki L.**, *Ludy. Zarys antropologii etnicznej*, Druk K. Kowalewskiego, Warszawa 1893. „Lud” 1896, R. 2.
- Miller E., Skrukwa A.**, *Oskar Kolberg*, w: *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. 2, red. E. Fryś-Pietraszkowa, A. Spiss, PTL, Wrocław 2007, s. 149–155.
- Millerowa E., Skrukwa A.**, *Oskar Kolberg (1814–1879) w: Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*, red. H. Kapeluś, J. Krzyżanowski, PWN, Warszawa 1982.
- Nesteruk M., Rejman Z.**, *Jan Paweł Woronicz. Pisma Wybrane*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2002.
- Niewiadomski S.**, *Stanisław Moniuszko*, „Muzyka. Miesięcznik ilustrowany” 1925, R. 2, t. 2, s. 3–7.
- Posern-Zieliński A.**, *Kształtowanie się etnografii polskiej jako samodzielnej dyscypliny naukowej (do 1939 r.)*, w: *Historia etnografii polskiej*, red. M. Terlecka, Zakład Narodowy im. Ossolińskich: Wydawnictwo PAN, Wrocław 1973.
- Słownik folkloru polskiego*, red. **J. Krzyżanowski**, Wiedza Powszechna, Warszawa 1965.
- Słownik gwar polskich*, ułożył **J. Karłowicz**, t. 1 A–E, nakład Akademii Umiejętności, Kraków 1900.
- Słownik języka polskiego*, ułożony pod red. **J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego**, t. 1 A–G, Wyd. fotooffsetowe – PIW, Warszawa 1952.
- Sokolewicz Z.**, *Wprowadzenie do etnologii*, PWN, Warszawa 1974.
- Szczepański J.**, *Materiały do charakterystyki ludzi polskiego świata naukowego w XIX i początkach XX wieku*, w: J. Szczepański, *Odmiany czasu teraźniejszego*, Książka i Wiedza, Warszawa 1971.
- Śródka A.**, *Uczeni polscy XIX i XX stulecia*, t. 2 H–Ł, Aries, Warszawa 1994.
- Śródka A.**, *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. 3 M–R, Aries, Warszawa 1997.
- Thoms W.**, *Folklor*, przeł. Violetta Krawczyk, „Literatura Ludowa” 1975, nr 6, s. 37.
- Tylor E.B.**, *Cywilizacji pierwotna. Badania rozwoju mitologii, filozofii, wiary, mowy, sztuki*

i zwyczajów, przekł. Z.A. Kowerska, ze wstępem i dodatkami, dotyczącymi rzeczy słowiańskich, a zwłaszcza polskich, oraz życiorysem autora przez Jana Karłowicza, Wydawnictwo Głosu, Warszawa 1896–1898, t. 1–2, Drukarnia F. Csernáka, Krakowskie Przedmieście, Warszawa 1896.

Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana, t. 19, Drukarnia Artystyczna S. Sikorskiego, Warszawa 1897.

Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana, t. 21, Drukarnia Artystyczna S. Sikorskiego, Warszawa 1898.

Wróblewski M., *Jan Rymarkiewicz dziewiętnastowieczny humanista*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2006.

Ziejka F., *Pawie pióra*, w: tegoż, *W kręgu mitów polskich*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1977.

Ziejka F., *Piastowski pług*, w: tegoż, *W kręgu mitów polskich*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1977.

Źródła internetowe:

Charles Loring Brace, New Word Encyclopedia, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Charles_Loring_Brace, dostęp: 23.04.2015.

Lafitau Joseph François, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Lafitau-Joseph-Francois;3930041.html>, dostęp: 25.04.2015.

Müller, F., *Allgemeine Ethnographie*, <https://archive.org/details/allgemeineethnog00ml>, dostęp: 10.05.2015.

Abstract

Jan Aleksander Karłowicz's views on the subject of cultural studies in the nineteenth century

This article is a discussion of Jan Aleksander Karłowicz's concept of relations between particular cultural sciences in the nineteenth century. Author has referred herself to the terms *ethnography*, *ethnology*, *folklore* and *folklore studies*. They were coined by the scholar and published in the XIXth and XXIst tome of *Wielka encyklopedia powszechna wierszowana* as well as in the article *Narodowy folklor polski* issued in *Pamiętnik Zjazdu literatów i dziennikarzy polskich 1894*. Gathered material helped show the scholar's own understanding and naming of cultural studies and the relations he draws between, among others, ethnic and folklore studies.

Keywords: Jan Karłowicz, ethnography, ethnology, ethnic studies, folklore, folklore studies

Małgorzata Laburda

Doktorantka w Zakładzie Teorii i Historii Kultury Uniwersytetu Śląskiego, etnolog i antropolog kultury. Interesuje się sztuką ludową, kulturą industrialną oraz tradycyjnymi kulturami pozaeuropejskimi.